Claus Rønlevs bibliotek

Denne søgbare PDF-fil er downloadet fra min personlige hjemmeside www.ronlev.dk.

Digitaliseret efter aftale med Selskabet for Danmarks Kirkehistorie. PDF-filen er kun til ikke kommercielt brug.

Besøg www.ronlev.dk. Måske er der andre af mine mange tusinde artikler og scannede bøger, der har interesse.

Mange venlige hilsener

Claus Rønlev

KIRKEHISTORISKE SAMLINGER

SJETTE RÆKKE

UDGIVNE AF

SELSKABET FOR DANMARKS KIRKEHISTORIE

VED

J. OSKAR ANDERSEN OG **BJØRN KORNERUP**
PROFESSOR, DR. THEOL. OVERARKIVAR, DR. THEOL.

SJETTE BIND.

KJØBENHAVN.
I KOMMISSION HOS G. E. C. GADS FORLAG.
1948—50.

Digitaliseret af Claus Rønlev

D. G. Monrad II.

I Anledning af Seminarieforstander *Asger Nyholms* Disputats[1].

Af **Lorenz Bergmann.**

Det har mange Steder vakt Forbavselse, at der har kunnet antages en tredie Disputats om D. G. Monrad, tilmed saa hurtigt efter Arkivar *Povl Bagges* og Pastor *Svend Hauges*. Jeg maa ogsaa tilstaa, at da jeg fik forelagt Seminarieforstander *Asger Nyholms* Afhandling til Bedømmelse, var min første Tanke denne, om der virkelig efter de to tidligere Disputatser skulde være Grundlag for Antagelsen af en ny. Hvis Svaret var blevet et Nej, vilde det have forekommet mig tragisk, fordi Nyholm allerede 3 Aar før Fremkomsten af Hauges Disputats ved en Afhandling i Dansk Teologisk Tidsskrift 1941 (S. 152—180: Nogle kirkehistoriske Problemer i Monrad-Forskningen) havde vist sig som en dygtig Monradkender og yderligere havde fæstnet dette Indtryk ved sin solide Opposition ved Hauges Disputats og sin Anmeldelse af denne i »Dansk Teologisk Tidsskrift« 1944. S. 215—238. Hvis derfor det ikke strafbare Forhold, at Nyholm er en halv Snes Aar yngre end Hauge og derfor har baade begyndt og afsluttet sit Arbejde senere end denne, skulde have medført, at da han indsendte sin Afhandling, var Doktorpladsen allerede optaget, vilde jeg overfor denne dygtige Forsker have fundet det tragisk. Men jeg blev snart

[1]) Religion og Politik. En Monrad Studie. Kbh. 1947. 502 S. Skriftet blev forsvaret for den teologiske Doktorgrad 14. Oktober 1947, ved hvilken Lejlighed ovenstaaende Afhandlings Forfatter var den ene officielle Opponent. — De Henvisninger i det følgende, som indføres blot med p. og Sidetal, gælder alle Nyholms Disputats.

klar over, at denne Bekymring var ugrundet. Det af Nyholm behandlede Problem, det centrale i hele Monradforskningen, var ikke tidligere behandlet tilnærmelsesvis saa indgaaende og dygtigt som i denne Afhandling, om hvis Antagelse jeg derfor ikke har næret nogen Tvivl.

Det forekommer mig naturligt her at give en kort Oversigt over *Hovedpunkterne i Monradforskningens Historie.*

I Monrads egen Levetid fremkom der to anonyme Artikler med værdifulde Oplysninger om ham, den ene i »Illustreret Tidende« 3/6 1860, Nr. 36, underskrevet 1/12, ɔ: en af den Tolvmands-Vennekreds, som Monrad i sin Studentertid hørte til. Det er almindelig kendt, at den er forfattet af *Frederik Barfod.* Den anden Artikel stod i »Lolland-Falsters Stifts-Tidende« 7/5 1864, Nr. 105, og var underskrevet Ldf. Forfatteren betegner sig som en Mand, der i 33 Aar har været Monrads nære Ven, men som tillige er hans politiske Uven. Han synes at være Grundtvigianer, idet han klager over, at Monrad »ikke er fri for at drive en Tydskers Afguderi med Skolekundskab.« I øvrigt giver han et sympatetisk, men ikke ukritisk Billede af Monrad. Indre Grunde taler afgjort for, at ogsaa denne Artikel er af Fr. Barfod, der tilmed i sine Erindringer (1938, S. 166) meddeler, at han har skrevet om Monrad i »Lolland-Falsters Stifts-Tidende« for 1863. 1863 for 1864 er en Huskefejl af den mere end 80-aarige Forfatter. Dr. Nyholm har flere Gange i sin Afhandling benyttet denne Artikel uden at nævne Forfatterens Navn. I Litteraturfortegnelsen p. 487 L. 5 staar der Fr. Barfod? Dette? kunde godt være udeladt.

Umiddelbart efter Monrads Død (1887) udgav Journalisten *Thomas Graae*[1] en lille, noget ensidig, men dog ikke betydningsløs Pjece om Monrad. Men den egentlige Monradforskning begynder med *Peter Vedels* Afhandlinger, »Bidrag til Monrads Biografi« i »Tilskueren« 1904—1905. Den religiøse og teologiske Side af Monrads Virksomhed be-

[1]) Povl Engelstoft i D.B.L.[2] [ɔ: Dansk Biografisk Leksikon. 2.Udg.]. VIII. 1936. S. 242—243.

røres her kun ganske kort, men loyalt. Derimod har Vedels Afhandlinger grundlæggende Betydning for Studiet af Monrads Personlighed og politiske Virksomhed, om end det maa beklages, at disse »Bidrag« helt forbigaar de betydningsfulde Aar fra 1848 til 1865. Den højtbegavede og indflydelsesrige, mangeaarige Direktør for Udenrigsministeriet, Peter Vedel[1], havde personlig staaet Monrad nær og havde derfor særlige Betingelser for at kunne bedømme ham, baade som Politiker og Personlighed, og han havde Adgang til et stort utrykt Materiale.

Det var gaaet Vedel som saa mange andre, at Monrad først havde gjort et frastødende Indtryk paa ham. Saaledes skrev han 1863 i et Brev til Krieger, at Monrad »er vidunderlig umoralsk og »urenlig«, som De vilde sige«[2]. Men efterhaanden, som han lærte Monrad nærmere at kende, fik han et gunstigere Indtryk af ham, og i sin Afhandling 1904 anerkendte han ikke blot Monrads »overordentlig store Begavelse, Arbejdsevne og Kundskaber«, men ogsaa »det storslaaede i hans Karakter« (S. 378). »Faa Mænd er bleven saa miskendte og har været Genstand for saa haarde og i det væsentlige uretfærdige Domme som Monrad« (S. 379)[3].

---

[1]) Aage Friis i D.B.L.[2] XXV. 1943. S. 200—214.

[2]) Danske Magazin. 7. R. III. 1940. S. 151. Dommen er naturligvis kun udtalt om Monrad som Politiker.

[3]) Jeg skal blot nævne et Par typiske Eksempler paa saadanne Domme. Pastor *Peter Rørdam* i Lyngby, til hvem Monrad i en Aarrække havde staaet i et venskabeligt Forhold, havde en lang Samtale med ham efter Dannevirkes Rømning og sluttede med denne Salut: »Jeg veed ikke, om du kjender Hyrden, der satte sit Liv til for Faarene; for jeg kjender nu Lejesvenden, der flyede og lod Ulven røve Hjorden.« (H. F. Rørdam: Peter Rørdam. III. 1895. S. 184—185).

Journalisten *Godske Nielsen* skrev i 1885 om Monrad: »Ethvert Barn veed, at om vi kun havde Amagerland tilbage, vilde han vide at sætte det overstyr, hvis han blot 8 Dage kom til Roret«, og om Monrads Rejse til Ny Zeeland 1865 hedder det: »Underligt, det ei faldt ham ind, at der ad den Vej kun var een Mulighed tilbage for ham til at gavne sit lemlæstede

Det er interessant at sammenstille denne ændrede Bedømmelse med Monrads egne Ord: »Enhver faar dog til sidst den Dom, han har fortjent«.[1].

Efter Vedel fulgte Højskoleforstander *Frederik Nørgaards* fortræffelige, kortfattede, populære Biografi af Monrad (1918). 1929 skrev Adjunkt *Poul Holt* en dygtig Afhandling om »Monrad og den danske Kirke i 1848«[2].

1936 udkom den første Disputats om Monrad, *Povl Bagges* »Studier over D. G. Monrads Statstanker«. Den lader den religiøs-teologiske Side af Monrads Virksomhed helt ligge og begrænser sig til det politiske. Her udelader han Monrads Stilling til Udenrigspolitikken og den nationale og skandinaviske Politik for udelukkende at behandle hans Statstanker; men inden for denne selvvalgte Begrænsning giver Disputatsen en kyndig, baade klar og paalidelig Fremstilling. Dr. Bagge har paavist, at Monrad oprindelig

---

Fædreland: den at blive borte. Thi ogsaa denne Chance forskød han« (Udvalgte Bladartikler. 1899. S. 71. 55).

For ogsaa at medtage et Eksempel fra teologisk Side henviser jeg til Martensens Ven, den hegelianske Professor *J. A. Bornemanns* Anmeldelse i »Theologisk Tidsskrift«. 1880 af Monrads »Tro, Daab, Gjerning, Tilgivelse«. 1879. Bornemann klager her over »Skriftets Mangel paa Enhed« (S. 89). »Grundigheden har maattet vige for flygtig Almindelighed« (S. 90). »Dog synes os den dogmatiske Svaghed mest fordærvelig, Forfatteren støder i den Grad an mod vor lutherske Kirkes Aand og Lære, at arianske og pelagianske Sympathier finde hans Behag, og en Lovgjerningsaand synes at finde hans Anbefaling«. (S. 113). —

Et velgørende Modstykke til denne Dom er *Nyholms* fint forstaaende Referat og Bedømmelse af dette Skrift af Monrad (p. 403—405). — Om Monrad og Bornemann se i øvrigt Kh. S. 6. R. V. S. 32.

[1]) Meddelt af Vedel 1904. S. 379.

Vedel har ogsaa skrevet Artiklen om Monrad som Politiker i D.B.L.[1] XI. 1897. S. 446—457, hvor *Fr. Nielsen* har skildret ham som Teolog (S. 457—460) og *Joakim Larsen* som Skolemand (S. 460—461). Alt i alt er det et værdigt Mindesmærke om Monrad. Dette gælder ikke mindre om *Povl Engelstofts* fortrinlige Artikel i D.B.L.[2] XVI. 1939. S. 98—114, som kun giver Grund til at beklage, at Monrads religiøs-teologiske Forfatterskab er saa kort behandlet.

[2]) »Teologisk Tidsskrift«. 4. R. X. S. 1—59.

ikke nærede nogen Begejstring for den almindelige Valgret (S. 156—178). Han har fremhævet den Betydning, som *Hegel* har haft for Monrads Statstanker (S. 21—26. 29), og den Vægt, som Monrad lægger paa en harmonisk Samvirken af de forskellige Kræfter, »*Harmoni* mellem Tysk og Dansk indenfor Monarkiet, Harmoni mellem Samfundsklasserne, Harmoni mellem Forfatningsfaktorerne, en Harmoni, som han helst ser tilvejebragt, ikke gennem stærke Brydninger, men ved fredelig Udjævning af Modsætningerne, i Nødsfald gennem Statens Tvang« (S. 25. jfr. S. 91. 154—155).

Dr. Bagges Disputats blev Genstand for en interessant Anmeldelse i »Historisk Tidsskrift« (10. R. IV. 1937—38. S. 141—149) af Professor *Aage Friis*, der i Forvejen havde gjort sig fortjent af Monradforskningen som Udgiver af Monrads efterladte Redegørelse for sin Deltagelse i Begivenhederne i 1864 (1914), og som Medudgiver af Kriegers, Monrads og P. Vedels Brevveksling (»Danske Magazin«, 7. R. III. 1940) og af Kriegers Dagbøger (I—VIII. 1920—43). I denne Anmeldelse betegner Friis Monrad som »efter mit Skøn den mærkeligste Personlighed i hele Danmarks nyere Historie, men tillige den, der er vanskeligst at skildre« (S. 141). Han beklager, at Dr. Bagge har afgrænset sit Emne saa skarpt og saa godt som helt har udskilt Monrads religiøse og kirkepolitiske Anskuelser. »En Undersøgelse af Monrads Religiøsitet og de Udtryk, den fik i hans teologiske System og kirkelige Gerning, vilde være en ganske overordentlig vanskelig Opgave; almindelig teologisk Viden og religiøs Sympati er ikke nok. Her maa alsidig psykologisk Sans og megen Menneskekundskab være Forudsætningen, om en saadan Religiøsitetsstudie ikke skal blive en blot Sammenskrivning af Citater« (S. 145—146). »Jeg vil vide, hvorledes han har forenet sin religiøse og politiske Trang. Bogen (Bagges Disputats) giver ingen Oplysning om dette Hovedpunkt, som enhver Monradforsker maa stille« (S. 147). Vi vil faa at se, at det netop er paa dette Punkt, at Nyholms Disputats sætter ind.

I Mellemtiden havde Diakonissestiftelsens nuværende Forstander, Pastor *Svend Hauge*, udgivet sin Disputats, »Studier over D. G. Monrad som religiøs Personlighed«, 1944. Hvad Hauge vilde, var ikke at give en fuldstændig og alsidig Biografi, men særlig at skildre Monrad som religiøs Personlighed, som Forkynder og Kirkemand. Hauges Bog er overskuelig, interessant og almentilgængelig. Den fortjener derfor den store Udbredelse, som den har faaet. Den har fremdraget adskilligt værdifuldt utrykt Kildemateriale, saaledes Monrads latinske Petitum til teologisk Embedseksamen, der kaster nyt Lys over hans Udvikling i Ungdommen, endvidere to Hæfter utrykte »Lyriske Digte« fra 1831, to Ungdomsdramaer om Jefta og Saul, flere utrykte Prædikener fra hans yngre Aar, Privatbreve og Dokumenter fra Lolland-Falster Bispeembedes Kopibog og Visitatsprotokol. De utrykte Prædikener viser, hvor stærkt den religiøse Interesse har være fremme hos Monrad, ogsaa under hans rastløse politiske Virksomhed i de yngre Aar. I det hele har Hauge paa adskillige Punkter, f. Eks. om Monrad som Forkynder og om hans Arbejde i Salmebogssagen (S. 95—103), givet en Del mere end Forgængerne, blandt hvilke man ogsaa maa nævne Pastor V. Nannestads »Portraiter fra Kirken«. I. 1895 (S. 1—62 om Monrad som »Bønnens Prædikant«).

Min Opposition mod Hauges Disputats fremkom i udvidet Form i »Kirkehistoriske Samlinger«. 1945 (6. R. V. 1. S. 27—129). Den fremhævede Hauges mangelfulde Sans for det karakteristiske og korrigerede og supplerede paa forskellige Punkter hans Skrift, særlig med Hensyn til Monrads Forkyndelse, hans Halvgrundtvigianisme (S. 100—105. 119—120) og teologiske Bredkirkelighed, idet han forenede en afgjort personlig Ortodoksi med stor Rummelighed overfor andres Anskuelser (S. 85—87. 121—124). Dette mærkes helt ind i hans opbyggelige Skrifter, som naar han fremhæver, at man kan bede Fadervor, »selv om Kristi guddommelige Herlighed ei er opgaaet for En, naar man dog troer

paa Guds Tilværelse og sin egen Sjæls Udødelighed« — en Udtalelse, der blev skarpt angrebet fra grundtvigsk Side[1].

I samme Aand ønskede Monrad som Kultusminister og Biskop en rummelig Folkekirke, indenfor hvilken de forskellige kirkelige Anskuelser og Retninger frit kunde virke og samarbejde — hvad der svarede nøje til hans politiske Ideal, som var en harmonisk Samvirken af de forskellige Kræfter i Samfundet (jfr. ovenfor S. 316).

Den anden officielle Opponent, Professor *Hal Koch*, anmeldte Hauges Disputats i »Historisk Tidsskrift«. 11. R. I. 1944—46. S. 203—208. Han beklagede, at Hauge ikke tilstrækkelig klart havde set Problemerne, f. Eks. Problemet om Forholdet mellem Religion og Politik hos Monrad. Koch karakteriserede Monrad som »Bærer af Romantikken og af Liberalismen, og hans Religiøsitet er — ved Siden af Mynsters — det smukkeste Udtryk for det 19. Aarhundredes individualistiske Religiøsitet, hvis Livsform er Inderligheden og Oplevelsen ... det er en Enkeltmandsreligiøsitet, hvor Kirken slet ikke hører med i den fundamentale Oplevelse« (S. 208).

Medens Dr. Bagge saaledes har behandlet en vigtig Side af Monrads politiske Anskuelse, og Dr. Hauge overvejende har beskæftiget sig med det biografiske og det religiøsteologiske, har Dr. *Nyholm* søgt at give Syntesen, ved en indgaaende Undersøgelse af det, som Professor Friis med Rette betegnede som Hovedpunktet for Monradforskningen, »hvorlede han har forenet sin religiøse og politiske Trang«.

Disputatsens Titel lyder jo: »Religion og Politik. En Monrad Studie«. Denne Formulering, hvor »Religion og Politik« er Overtitlen, og »En Monrad Studie« Undertitlen, kunde fremkalde Forventninger om en principiel Redegørelse for Forholdet mellem Religion og Politik, eller maaske en Fremstilling af visse Hovedtyper for Behandlingen af dette Problem og derefter til Sammenligning en Redegørelse for Monrads Stilling. Men Nyholm holder sig

[1]) »Fra Bønnens Verden«. S. 17—18. Jfr. Bergmann S. 91.

udelukkende til Monrad. Derfor vilde det have været rigtigere at kalde Bogen »Religion og Politik hos D. G. Monrad« eller, endnu bedre, »Politik og Religion hos D. G. Monrad«, fordi Nyholm tager det politiske til Udgangspunkt og behandler dette mere indgaaende end det religiøse, for slet ikke at tale om det teologiske. Selv om han aabenbart er fuldt fortrolig med Monrads Prædikensamling og »Fra Bønnens Verden«, maa disse klassiske Skrifter nøjes med en kort Omtale paa henholdsvis 7 og 3 Sider (p. 342—349. 379—382). Og om Monrads teologiske Standpunkt faar vi egentlig intet at høre. Med al sin fine Forstaaelse for Monrads personlige Religiøsitet (se f. Eks. p. 426) synes Disputatsens Forfatter at være mere historisk og psykologisk end teologisk interesseret, og Bogen kunde for saa vidt lige saa gerne have været indsendt til det filosofiske Fakultet.

Dette skal ikke opfattes som en Indvending. Det drejer sig jo ikke om Besvarelsen af et Prisspørgsmaal, hvor det teologiske Fakultet har formuleret Temaet, men om en Disputats, hvor Forfatteren maa være berettiget til at vælge og formulere sin Opgave saaledes, som han selv vil.

Jeg bemærker i Forbigaaende, at det biografiske er meget tilbagetrædende. Saaledes virker det lidt overraskende, at det ikke udtrykkelig nævnes, naar Monrad er født, selv om man kan slutte det ud fra den Omstændighed, at det første Tidsafsnit omfatter Aarene fra 1811 til 1839. Vi hører heller intet om hans Slægt, hans videnskabelige Studier paa Udenlandsrejsen og adskilligt andet, som en Biografi nødvendigvis maatte medtage.

Men indenfor den Afgrænsning, han selv har valgt, er det et meget dygtigt Arbejde. Materielt har det paa mange Maader *udvidet vor Viden*. I Fortalen nævner Nyholm, at Professor Aage Friis har givet ham Adgang til *Monrads Privatarkiv i Rigsarkivet*, det samme, som det vil erindres, at Hauge ikke kunde faa Tilladelse til at benytte ved Udarbejdelsen af sin Disputats (Hauge S. 285). Ved saaledes

at have faaet Passérseddel fra den Kerub, der med sit Flammesværd nidkært vogter Adgangen til det monradske Privatarkivs Eden, har Nyholm kunnet plukke mange saftige Frugter, som Hauges Tænder maatte løbe i Vand efter. Naturligvis kan dette Minus ikke skade Dr. Hauge paa gode Navn og Rygte; men at Nyholms Disputats paa dette Punkt har et stort Plus, er uimodsigeligt.

M.s Familie har vist begge Doktorander den samme Liberalitet ved at give dem begge Adgang til utrykte Papirer i Familiens Eje. Deriblandt er ogsaa to Hæfter med *M.s* »*Lyriske Digte*« fra Studenteraarene. Hvis man sammenligner den Maade, hvorpaa de to Forfattere har benyttet dette Fællesstof (Hauge S. 21—26. Nyholm p. 8—14), synes jeg ikke, der kan være Tvivl om, at Nyholm har gravet dybere. Disse Digte vidner ikke blot, som Hauge siger, om »utilfredsstillet Higen, Længsel og Kamp, ja undertiden Fortvivlelse«, men ogsaa, som Nyholm siger, om »frejdig Fortrøstning og en god Portion Filosofi«. Nyholm aftrykker (p. 11—14) to ret tunge filosofiske Digte, som Hauge slet ikke nævner, og resumerer Indholdet saaledes: »Der er Tro paa Verdensløbets Vandring mod Ideernes Land. Der er Fortrøstning til, at ikke blot Filosofien, byggende paa Naturerkendelsen, og Poesien, der hæver Mennesket til det evige, skal bringe Ideerne til at straale. Ogsaa Religionen, som nu staar bespottet, skal snart kaste sit Lys over dem« (p. 14). Det er tydeligt, at vi her staar overfor Romantikkens naturfilosofiske Digtning; men det forkommer mig tvivlsomt, om Nyholm har Ret i, at disse Digte viser, at M. »har haft Kendskab til *Schellings* Tanker i »Philosophie und Religion« (fra 1804). De Steder, der henvises til (p. 14. Anm. 30), kan i ethvert Tilfælde ikke give Beviset. Schelling taler her ganske vist ogsaa om Harmoni; men Sammenhængen er hos ham behersket af Tanken om Sjælens Forudtilværelse, og denne Forestilling møder vi ikke hos M.

Foruden mange Breve til og fra Monrad har Nyholm og-

saa haft Adgang til Monrads Optegnelser under Opholdet paa Ny-Zeeland og Hjemrejsen derfra[1] samt til utrykte Ordinationstaler fra hans Bispetid. Disputatsen gengiver mange interessante Udtalelser fra disse Kilder. *M.s Breve fra Studietiden i Paris* (1838—39) til hans Forlovede, Emilie Lütthans, (p. 38—44) viser hans langvarige Vaklen med Hensyn til Fremtidsplanerne: enten han nu skal foretrække et Professorat i Orientalia eller en Præstegerning. Som andre stærkt intellektuelt anlagte og dialektisk begavede Naturer havde M. en stor Evne til at se en Sag fra flere Sider, og derfor kunde han ofte have Vanskelighed ved at træffe et personligt Valg — saaledes som det paa det politiske Omraade viste sig i 1864 og i de »Politiske Drømmerier« fra 1869. Mange Udtalelser kaster nyt Lys over *den religiøse Side af M.s Natur*, saaledes naar han i 1854, nogle Maaneder efter, at han af politiske Grunde var blevet afskediget som Biskop, skriver til Pastor Krogh i Majbølle: »Det rigeste og bedste Liv i Verden er at være en jævn, god Landsbypræst«, og atter: »En Landsbypræst er det lykkeligste Menneske paa Jorden« (p. 91. 179). Eller naar han fra Paris 1859 skriver til sin Søn Viggo: »Jeg tænkte paa dig og ønskede, at din Skjæbne i det Mindste i een Henseende maatte ligne min, og det er deri, at du fra din tidlige Ungdom maatte naae at have Jesus Christus til din Ven, at du maatte komme til at holde ret meget af ham, gjøre dig al Flid for at kjende ham og for at ligne ham. Tro mig, min kjære Søn, han er den trofasteste og bedste af alle, du kan ikke forestille dig, hvor meget jeg skylder ham; at jeg under alle Livets Omvexlinger er glad og tilfreds, det skylder jeg ene ham« (p. 205). Man lægger Mærke til, hvor lidt dogmatisk denne varmtfølte Kristusbekendelse er[2]. M.s *bredkirkelige Rummelighed*

[1]) Mere indgaaende end i Disputatsen er disse Optegnelser fra Hjemrejsen benyttet i Nyholms Afhandling (»*Monradiana*«) i »Festskrift til Jens Nørregaard«. 1947. S. 214—230.

[2]) En Parallel i karakteristisk engelsk Sprogform møder vi i *Livingstones* Dagbog for 14/1 1856, hvor han overfor en truende Livsfare trøster

viser sig ogsaa ved, at han i et Brev fra 1882 til sin Datter, Ada Frederiksen, skriver, at han vil anerkende den som sin Broder i Troen, der kan sige Ja, naar han retter disse to Spørgsmaal til ham: »Beder du dit Fadervor? Anerkender du Kristus for din Herre?« (p. 36).

Et meget interessant Brev til *Chr. Richardt* fra 1878 omtales p. 457. Richardt havde sendt ham sit bekendte paa den ene Side og paa den anden Side — Digt om *Grundtvig*[1].

M. svarede, at Digtet efter hans Opfattelse var sandt. Men han vilde hellere have det delt i to Digte om Grundtvig, et begejstret og et kritisk. »Retfærdighed og »Menner«, Indskrænkninger og Begrændsninger passer ikke til Lyriken. Det ene: »Du er en af Verdens store Mænd«; det andet: »Du er en stor Vindbeutel«. »Jeg er irriteret over, 1) at han fremhæver det Almen-Kristelige, og saa kommer med ny Aabenbaring, hvorved det bliver partikularistisk; 2) at han kan fælde saadanne Domme over det Sprog, der taltes af Augustin, Ambrosius, Hieronimus etc., og over det store Verdensfolk, Romerne.« Denne Udtalelse viser, at Monrads ofte udtrykte Beundring for Grundtvig ikke var kritikløs, og den forekommer mig i det væsentlige at være rammende, bortset fra, at Udtrykket »Vindbeutel« absolut ikke er træffende om Grundtvig. Men hvis man formede de to Sætninger saaledes: 1) Du er en stor Digter. 2) Du er en tarvelig Polemiker og en ofte uklar Tænker — vilde jeg i hvert Fald ikke have nogen Indvending at gøre mod denne Bedømmelse.

En smuk Afslutning har Bogen faaet (p. 465—466) ved det næppe videre kendte, efterladte Digt af M. »*Hvor fandt du Lykken?*«, som blev trykt efter hans Død 1887 i det illustrerede Tidsskrift »Norden«. Livets Lykke fandt han ene i

---

sig med Ordene i Mt. 28, 18—20 og med den Tanke, at Jesus nok vil holde dette sit Æresord: »It is the word of a gentleman of the most sacred and strictest honour.« W. G. Blaikie: The Personal Life of David Livingstone. London 1880. S. 181.

[1]) Chr. Richardt: Samlede Digte. II. 1895. S. 339—343.

Kærligheden. I sin Moders, sine Venners, sin Ungdomsbruds, sine Børns, sin Alderdoms Hustrus Kærlighed fandt han brudte Straaler; men selve Kærligheden fandt han

»Hos ham, den Høie, ham, den Milde,
Den Underfulde, Vise, Stærke,
Ham Fredens Fyrste, ham den Stille,
Hvis Kors er Livets Seiersmærke.«

En saadan Udtalelse er et blandt mange Vidnesbyrd om, hvor *kristocentrisk* denne bredkirkelige Teolog var i sin personlige Fromhed ligesom ogsaa i sin kirkelige Forkyndelse[1].

Ogsaa den anden Side af Monrads Virksomhed, *den politiske*, har Nyholm paa flere Punkter kastet nyt Lys over ved talrige Citater fra hans Artikler i Dagbladene og hans Taler i Rigsdagen og Rigsraadet. Hele dette store Materiale synes Disputatsens Forfatter at være fuldt fortrolig med.

Endnu mere end for sit omfattende *Kendskab til Stoffet* maa han prises for sin *historisk-psykologiske Forstaaelse.* Man bliver snart opmærksom paa de mange *fortrinlige Resuméer.* De kan undertiden være lidt brede og synes ikke ubetinget nødvendige; men de er saa udmærkede og viser en saadan Indlevethed i Stoffet, at man trods Gentagelserne ikke gerne vilde have undværet dem. Som Eksempler henviser jeg til de længere Tilbageblik paa Monrads religiøse Udvikling indtil 1839 (p. 45—46), paa Aarene 1839—49 (p. 121—126) og 1849—65 (p. 293—296), samt det afsluttende Tilbageblik (p. 469—478).

Ofte glæder man sig over korte, *træffende Formuleringer*, ogsaa angaaende omstridte Spørgsmaal. Saaledes naar det siges, at Monrads Overtagelse af Magten 31. December 1863 først og fremmest skyldtes »den Dragelse mod de æggende og store Opgaver, der som en Generalnævner giver en væ-

[1]) Foruden den ovenfor anførte Udtalelse til Sønnen Viggo (p. 205) kan eksempelvis henvises til p. 343. 345. 472. Jfr. Hauge S. 195—201. Bergmann S. 84—86.

sentlig Forklaring paa Monrads Liv ... Det var hans Selvtillid og hans rastløse Temperaments Reaktion overfor en desperat Situation« (p. 247—248). — Om Rejsen til Ny Zeeland 1865 hedder det med Rette, at han forlod Danmark, ikke med en Følelse af Skyld, men med en Følelse af Bitterhed (p. 280), ikke i Bodsstemning, men med Bitterhed og Fortvivlelse (p. 292).

Monrads omhyggeligt afvejende Artikler mod Dyrlæge Jensen 1869 sammenfattes saaledes: »Det staar ganske klart, hvorledes Monrad afvejer sit Ansvar: Han — og han alene — bærer Ansvaret for Konferencens Afbrydelse. Han havde haft Ret i at ville kæmpe, hvis Folkestemningen havde været for det. Men han havde haft Uret i at kæmpe for Dannevirkegrænsen. Og han fik Uret i at ville kæmpe, naar Folket ikke vilde det. At Folket ikke vilde kæmpe, var en Fejl. Men han kan ikke gøres ansvarlig for Folkeviljen«. (p. 325). I endnu højere Grad end om disse Artikler gælder det om Monrads efterladte Redegørelse, at den »vil altid kunne staa som et sjældent Eksempel paa et værdigt Opgør af et politisk Mellemværende ... Den nøjeregnende Analyse af hans egne Handlinger gør paa flere Steder Redegørelsen til betagende Læsning«. (p. 427).

Denne storslaaede, sammensatte og uligevægtige Personlighed, som Monrad var, har fundet en kyndig, nøgtern og fordomsfri Fortolker i Nyholm. Paa ethvert vigtigt Punkt i Monrads Liv og Forfattervirksomhed undersøger han *Forholdet mellem de to Elementer hos Monrad: det politiske og det religiøse*, og hans Formuleringer af Forholdet forekommer mig Gang paa Gang træffende. p. 57—58 gengives en Tale fra Begyndelsen af Monrads Virksomhed som Redaktør af »Fædrelandet«, hvor visse bærende religiøse og politiske Idéer (Gud, den frie Vilje og Udødeligheden — Lovlydighed, straffende Retfærdighed, Tankens og Ordets Frihed) fremhæves som Sandheder, der er tilgængelige for alle[1]. Nyholm tilføjer (p. 58): »Selv om Argumentationen [om

[1]) »Fædrelandet«. 1/6 1840. Nr. 176.

disse Idéers Almengyldighed] maa kaldes ret løs, saa viser dog senere beslægtede Paastande, at *Monrads Liberalisme bygger paa et bestemt Syn paa Mennesket, der staar i nøje Forbindelse med hans religiøse Livssyn.*« I 1849 skrev han i »Fædrelandet« (26/2. Nr. 48, anført p. 95): »Menneskets Værd i den christne Stat, dets Væsens Uafhængighed, med Hensyn til Renhed eller Slethed, af de timelige Kaar er for os af stor Betydning ved Afgjørelsen af det her foreliggende Spørgsmaal. For os staaer denne Anskuelse af Menigmand i Forbindelse med vor Overbevisning om den christelige Religions Tilgængelighed for Alle.«

Det forekommer mig da ogsaa selvindlysende, at jo mere man — som Monrad — fremhæver, at Mennesket er skabt i Guds Billede, og at dette Guds Billede ikke er gaaet tabt ved Synden, men en Rest er bevaret i Samvittigheden og den frie Vilje, og jo mere man betoner de religiøse Grundidéers Almentilgængelighed, desto naturligere er det, at en saadan *religiøs Optimisme vil paa det politiske Omraade gaa Haand i Haand med Liberalismens Optimisme.* Særlig »Liberalismens Gjenmæle til Biskop Martensens sociale Ethik« (1878) viser, hvor nøje de to Sider hører sammen hos Monrad. Hans liberale Optimisme eller optimistiske Liberalisme viser sig f. Eks. i en Udtalelse som denne: »Da jeg ikke har Verdensstyret, saa søger jeg at finde det Gode i den bestaaende Verdensorden, i alle Livsstillinger, hos Knappenaalshovedmagerne og hos Millionærerne« (anf. Skr. S. 116).

I Slutningen af sit Liv kom Monrad atter tilbage til de samme Tanker, idet han i nogle Artikler i Morgenbladet for 1884 (24/2. 2/3. 9/3. 23/3) protesterede mod Pastor *Otto Møllers* Bog »Om Flertalsregimente«, hvor den politiske Modsætning mellem Højre og Venstre føres tilbage til den religiøse Modsætning mellem Gud og Djævelen. Heroverfor skriver Monrad disse vise og fromme Ord: »Fromme troende kristne kunne være radikale[1]. De tro paa det Gudsbillede,

[1]) Som en Parallel kan anføres, hvad Monrad skriver i et Privatbrev 1885: »Jeg tror, at det er godt, at nogle af Kristendommens Forkyndere

hvori Mennesket er skabt, og som er fornyet ved Kristus; de er forvissede om, at ethvert Menneske bærer i sig dette Guds Billede, og at den egentlige Forskjel mellem Menneskene er den, at det hos nogle straaler klart, hos andre mindre klart, og at det atter hos andre endnu er skjult, fordi det endnu ikke er brudt igjennem. De vove ikke at dømme, thi de vide, at Budet lyder: »Dømmer ikke!« De vove ikke at fordømme, thi de erindre, at Kristus befalede: »Fordømmer ikke!« De fastholde Haabet, det store, lyse Haab, at tilsidst vil Guds Billede bryde frem i al sin straalende Glans, hvor dybt end Mennesket er sunket ned i Synden, saaledes som det fremstraalede for Røveren paa Korset. Dette Guds Billede lyser saaledes for dem, at al anden Forskjel mellem Mennesker, der bevirkes ved Stand, Herkomst, Ære, Anseelse, Rigdom, Kundskaber, svinder ind til aldeles ikke at betyde noget. Saaledes blive de i politisk Opfattelse radikale.« Nyholm anfører disse Ord og tilføjer: »Den religiøse Underbygning paa Liberalismen er hermed fuldført« (p. 460).

Han fremhæver ogsaa, at Monrad gik ud fra en *Helhedsanskuelse*, som i Begyndelsen var mere hegelsk, senere mere kristelig præget, ifølge hvilken det politiske, religiøse og pædagogiske Arbejde er en Enhed (p. 192). Saaledes skriver han i »Fædrelandet« 1841 (21/2. Nr. 442, anf. p. 59), at baade Stat og Kirke maa ses som Sandhedens Rige. »Sandhedens Kræfter røre sig ei alene i Kirken, ogsaa i Staten ere de den herskende, altovervindende, altbetvingende Magt. Guds Haand er ei saa kort, at han ei skulde mægte at gribe denne Verdens Begivenheder og lede dem efter sit Tykke og sin Villie ... og hans Villie falder sammen med Fornuften og Sandheden. Derfor ere ogsaa Staterne Sandhedens Rige, og deres Udvikling er ei nogen tom Tilfældigheds Spil; den er evig, nødvendig; rolig, uforstyrret, uopholdelig skrider den fremad.« Derfor er der for Monrad »ingen Konflikt

under den nærværende Kamp slutte sig til Venstre. Sluttede de sig alle til Høire, kunde Kristendommen let blive betragtet som en Høiresag«. (p. 459).

mellem teologisk og politisk Virksomhed« (p. 393). Paa hvert af disse Omraader mente han at kunne arbejde »i Idéens Tjeneste«, som det tidligere hed, eller i Guds Tjeneste, som han senere vilde udtrykke det.

Selv om der, dybest set, var en saadan *Sammenhæng*, plejede Monrad dog — som Nyholm siger (p. 226) — »*principielt at have Kategorierne i Orden.*« »Altid søger han at holde de to Kategorier klart ude fra hinanden, saa at de ikke gensidig krænker hinanden. Det er hans Bestræbelse at give Staten, hvad Statens er, og Kirken, hvad Kirkens er« (p. 294—295). »Det ses ikke, at han nogetsteds har ladet kirkelige Hensyn gribe forstyrrende ind i Forfatningslivet; men det ses heller ikke, at han nogetsteds har ladet politiske Hensyn krænke de religiøse Interesser, saaledes som han forstod dem« (p. 224). Saaledes var hans Politik i 1864 udelukkende bestemt af politiske, og ikke af religiøse Hensyn (p. 269—271). Troen paa hans egen Frelse indeholdt for ham ikke Troen paa Danmarks Frelse. Guds Tanker og Veje er jo højere end vore Tanker og Veje (p. 340. 348). »Ved man ikke bedre, kan man læse hans politiske Artikler uden at ane, at det er en gejstlig, der har skrevet dem, og læse hans Prædikener uden at ane, at de er holdt af en Politiker« (p. 350. Jfr. 132—134. 475). »Monrad bevarer Balanceforholdet. Han blander ikke Politik ind i Religionen. Han taler [i sine Prædikener] næsten udelukkende til Mennesket om Sjælens Frelse og lader ikke Politikken forstyrre Troens Verden. Og han anser det for urigtigt at blande Kristendommen ind i Politikken. Den bør blot gennemtrænge Politikken »som en skjult Varme, som Naade og Sandhed« (p. 349).

Det foregaaende vil have givet et Indtryk af, hvor værdifuld Nyholms Disputats er. Naturligvis giver et saa omfangsrigt Skrift ogsaa Anledning til adskillige *Indvendinger;* men disse angaar for største Delen kun Smaating, da jeg i

det væsentlige er enig med Forfatteren. *Sproget* er i det hele godt. Kun sjældent møder man en oplagt Sprogfejl som p. 112, L. 11—12: »Som Monrad i 1842 i lige Grad talte som Politiker og som Argumenter af kirkelig Art, gør han det ogsaa nu«[1]. At Digteren Goldschmidts Navn alle de tre Steder, det forekommer (p. 72. 78. 498), staves Goldsmith, kan desværre ikke betragtes som en Trykfejl.

Undertiden anvendes der mindre nøjagtige Udtryk[2]. Dette gælder ogsaa *Litteraturhenvisningerne*, som i flere Tilfælde mangler Aarstal eller Sidetal. p. 22. Anm. 41 (om Monrads Ungdomsdigt, »*Morgenbøn*«) bør lyde: Trykt i »Poetisk Læsebog for Børn og barnlige Sjæle«. Samlet, udgivet og forlagt af A. S. [ɔ: Fr. Barfod]. 1835—36. S. 10. Vilde det for Resten ikke have været rimeligt at aftrykke Verset:

»Din Aande vifter gjennem Skoven,
I Blomstens Øje staar dit Bud,
Højt taler du fra Kildevoven.
O, gid du ogsaa i min Sjæl
Maa stedse bo, du Evighøje!
Da flød mit Liv som Kildens Væld,
Som Blomsten smilte da mit Øje.«

---

[1]) p. 141 L. 7—12 er der en lidt tung Periode, hvor Ordet »der« forekommer 5 Gange i 6 Linier; det vilde blive klarere, hvis det sidste »der« (»der minder om hans Ønske i 1848«) erstattes med »og.« — En kedelig Trykfejl p. 320 L. 11: »ei Feil« — læs: en Feil. p. 332. Anm. 90: »Bagbladet« — læs Dagbladet. Sidetallet skal være 582 (ikke 578). — p. 290. Anm. 489 bør læses: X. 1905. S. 82—84 (ikke S. 128). Trykfejl eller Skrivefejl: p. 189 L. 21: Folkeskoleloven 1855— læs: 1856. — p. 354 L. 2: Ved Valget i Helsingør 1871 fik Monrad kun 65 Stemmer — læs: 165 Stemmer (Dagbladet 3/8 1871, som bringer en interessant Gengivelse af Valghandlingen og Monrads Tale).

[2]) Overskriften p. 52 bør lyde: Flyvende politiske Blade. Nr. 1—2. 1839—40. — p. 67 L. 12 f. n. taler om Retten til at udtræde af Folkekirken, medens Monrad (i 1842) skriver om Retten til at udtræde af Statskirken. — p. 74 L. 2—3 i Citatet af Hegel bør det ikke hedde: »eine Freiheit, den...«, men: »ein Fortschritt, den...« — p. 81 L. 2 f. n. og p. 82 L. 3. 19 omtales Monrads Tale i »Skandinavisk Samfund«; men det hed »Det skandinaviske Selskab« (saaledes ogsaa p. 81. Anm. 89).

Dr. Hauge mener (S. 38), at dette Digt kan pege i kristelig Retning — efter min Mening ikke mere end f. Eks. Oehlenschlägers »Jesu Christi gientagne Liv i den aarlige Natur.« Det er præget af den Ørstedske Naturfromhed, som Monrad i sine Studenteraar blev paavirket af[1].

Som Hjemmel for, at man i 1864 raabte »Landsforræder« og »Til Helvede med den sorte Sjæl« efter Monrad, henviser p. 257, Anm. 395 til »Politiken«, 24/1 1914 — hvor de nævnte Udtryk dog ikke findes. Hvorfor ikke henvise til den primære Kilde, som er Rigsdagstidende, 15. Samling 1863—64, Folketinget, Sp. 1026? Ligeledes burde det have været nævnet, at Rigsdagstid. 3. Sml., F., Sp. 5235 er Hjemmel for, at *Grundtvig* kalder Monrad for »en Lygtemand« (p. 155, Anm. 92).

p. 300 taler om *J. V. Blochs* Missionstidende. Denne Titel er apokryf; der sigtes til det af Bloch udgivne »Kirkebudet«, 1867, Nr. 21, S. 334? Ogsaa næste Aargang bringer Notitser om Monrad (1868, Nr. 21. S. 335; Nr. 24. S. 374—377). Her fortæller en ung Dansker, som har besøgt Monrad paa Ny Zeeland: »Han har forandret sig i den Grad, at jeg neppe kunde kjende ham, og seer meget ældre ud end for to Aar siden«. — p. 8, hvor Blochs Missionstanker strejfes, vilde det have været rimeligt at henvise til Pastor Chr. Siegumfeldts Afhandling om dette Emne i »Nordisk Missions-Tidsskrift«. 1916, S. 49—80.

p. 316 burde det have været nævnet, at Monrads Artikler i »Berlingske Tidende« 1869—71 udkom samlet under Titlen »Politiske Afhandlinger«, I—III. — p. 355 L. 2 nævnes, at Monrad udgav nogle efterladte Papirer af Biskop *Bindesbøll*. Hvorfor ikke anføre Titlen paa dette værdifulde Skrift, »Tanker til Eftertanke over Søn- og Festdags Evangelier, uddragne af Biskop Bindesbølls Efterladenskab ved D. G. Monrad og Kofoed-Hansen.« 1872[2]?

[1]) Bergmann S. 37—39.

[2]) Et Par andre unøjagtige Henvisninger: p. 63. Anm. 40 bør lyde: H. Rosendal i Nordslesvigsk Søndagsblad. 1911. Folkelig Del. S. 389.

De foregaaende Indvendinger har kun angaaet Smaating; men saadanne har jo ogsaa deres Betydning, ikke mindst naar det gælder Dommen om et i øvrigt saa dygtigt Arbejde som den foreliggende Disputats.

Jeg kommer nu til lidt større Indvendinger. Paa en hel Række Punkter finder jeg, at *Fremstillingen er for knap*, saa at den mindre kyndige Læser ikke faar den fornødne Vejledning.

p. 3 fortæller, at *Monrads Fader* var ansat i Norge, og at Hjemmet blev opløst ved hans Sygdom, saa at Monrad fra sit 8de Aar ikke havde noget Fædrehjem. Umiddelbart derefter fortælles om Faderens Død i 1863 og Sønnens gribende Tale ved hans Begravelse. Den ukyndige, men tænksomme Læser vil her spørge: Var Monrad da rejst til Norge for at tale over sin afdøde Fader? Nej; men hans Fader havde levet sine sidste Aar i Danmark, hos en Læge Sparre i Bellinge paa Falster. Lolland-Falsters Stifts-Tidende (1863, Nr. 28. 29/1) skriver i Anledning af Dødsfaldet, at Monrads Fader »var her kun bekjendt som en venlig gammel Mand, hvis Aandsevner var noget svækkede, men til Gjengæld var saa legemlig kraftig, at han endnu ifjor gik de henved 2 Mil fra sin Bopæl her til Nykjøbing«. Denne Omtale af den venlige gamle Mand giver et lidt andet Billede end det, Nyholm har overtaget fra Vedel (1904, S. 41): »Plaget af Melankoli og Mistro levede Faderen til 1863«. Desværre indeholder Bladet intet om Begravelsen eller om

---

Jfr. Rosendals »Dronning Caroline Amalie«. 1915. S. 60—63. — p. 71. Anm. 49 og p. 79 n—80 o gælder Henvisningen Orvar Odd [O. P. Sturzenbecker]: Hinsidan Sundet. 1846. S. 65—67. — Ved Citatet p. 103 L. 8—11 mangler en Henvisning til C. E. Bardenfleth: Livserindringer. 1890. S. 148. — Ved Povl Engelstofts Dom (p. 259) mangler Henvisning til D.B.L.[2] XVI. S. 110. — p. 455. Anm. 429 og p. 487 mangler Aarstallet 1926 ved R. Volf: En gammel Præsts Livserindringer. Mærkeligt nok mangler det samme Aarstal hos Dr. Hauge paa de tilsvarende Steder (S. 160. 284). — p. 80 og 125 anføres to Digte af Aarestrup. I Liebenbergs Udgave af Aarestrups »Samlede Digte«. 1899 staar de S. 283—285 og 305—306.

Monrads Tale. Nyholm har aabenbart heller ikke fundet den blandt Monrads efterladte Papirer — ligesaa lidt som Talen over hans første Hustru.

p. 49 hedder det, at Monrad ved Frederik VI's Død i December 1839 var »beskæftiget med Oversættelsesarbejde«. Herom giver Fr. Barfod følgende nærmere Oplysning[1]: Monrad var ved at oversætte »Tusind og een Nat« fra Arabisk; »men der udkom dog aldrig mere af denne Oversættelse end Prøven i hans Subskriptionsindbydelse, fordi han kort efter kom under Censur for sine Politiske Breve« [skal være: Politiske Blade]. — p. 63 L. 17 havde det været rimeligt at nævne, at det af Monrad søgte Embede som Skoledirektør blev i 1844 besat med Bestyreren for det Westenske Institut, V. A. Borgen, der blev en meget dygtig Skoledirektør. — p. 130—131 burde det ubetinget have være nævnet, at *Monrads Udnævnelse til Biskop i 1849* blev kritiseret i kirkelige Kredse. Saaledes skrev den ansete grundtvigske Præst, *P. A. Fenger*[2]: »Ak, i hvilken fortrykt, ja fornedret Tilstand maa ikke Kirken befindes iblandt os, naar det er kommet saa vidt, at dens høieste Embede bliver en Slags Pensions-Anstalt, eller gives hen som en Løn for aftrædende Stats-Tjenere?«

»Vi kalde os efter Christi Navn, og sandse dog saa lidet, hvad der hører til Hans Menigheds aandelige Tarv, og Mange af dem, som beklæde Kirkens Embeder, betragte disse snarere som et Levebrød end som en Tjeneste, der fordrer Arbeide, medfører Trængsel, udkræver Taalmodighed.«

Men der blev ogsaa protesteret kraftigt[3], da *Monrad i 1854 blev afskediget* fra sit Bispeembede, udelukkende af politiske Grunde, fordi han var en af Førerne for Oppositionen mod Ministeriet Ørsted. I den Anledning skrev »*Lolland-Falsters Stifts-Tidende*« (1854. Nr. 76. 3/5): »Kan en Geistlig da ikke leve og virke ogsaa for sit Fædrelands

[1]) Lolland-Falsters Stifts-Tidende. 1864. Nr. 105. 7/5.

[2]) Dansk Kirke-Tidende. 1849. 11/3.

[3]) C. J. Brandt i Dansk Kirke-Tidende. 1854. 7/5.

Vel, uden at forsømme Kald og Pligt? Vi forstaae virkelig ikke, hvorledes man kan benægte dette. Eller har Biskoppen herovre ikke fyldestgjort Kald og Pligt, og ved Siden deraf giort vigtige Arbeider i Skolesagen, i Psalmebogssagen og i andre kirkelige Anliggender? Fra hvilket Synspunkt skal det være en uomstødelig Forskrift for enhver Geistlig, at Politiken skal være ham uvedkommende? ... Biskop Monrad er blevet afskediget i Naade, altsaa uden mindste Anke over hans Embedsførelse, og hans Afskedigelse er ene og alene begrundet deri, at han har staaet det nærværende, af hele det danske Folk forkastede Ministerium imod. Det Hele er altsaa et politisk Træk.«

»Dagbladet« skrev (29/4 1854. Nr. 99): »Vi ere idag i det heldige og sjeldne Tilfælde, at kunne bringe Ministeriet vor Anerkjendelse og vor Tak for en Regeringsforanstaltning. Vi føle Trang til at udtale vor dybe og oprigtige Taknemlighed mod Ministrene for den Hjælp og kraftige Støtte, de paa dobbelt Maade have ydet Oppositionen ved at afskedige Hr. Mag. Monrad som Biskop over Lolland-Falsters Stift, først ved den almindelige Forbittrelse, som dette Skridt vil fremkalde i hele Befolkningen, og dernæst ved den værdifulde Kraft, som de nu fuldstændig have skudt over til Oppositionen, thi Mag. Monrad vil nu uden at hindres af de Hensyn, han maaske tidligere har anseet for fornødent at tage, kunne vie sine Kræfter og sin Dygtighed til at befrie os for et Ministerium, der maa betragtes som en Ulykke for Land og Rige.«

Flere Artikler i »*Fædrelandet*« kritiserede Princippet om Embedsmænds Afskedigelse paa Grund af politisk Opposition[1]. Det er at friste Embedsmændene til at fornægte deres Overbevisning for at undgaa Afskedigelse. I en indsendt Artikel skrev *Vilhelm Birkedal* (22/5): »Det er et stort Spørgsmaal, om nogen veloplyst og troende og Kirken

[1]) »Fædrelandet«. 28/4. 29/4. 10/5 1854. — Fra modsat Side skrev »Kjøbenhavnsposten« ironisk om Monrads Martyrium (1854. Nr. 97. 98. 108. 117).

elskende Ordets Tjener med god Samvittighed kan modtage Lolland-Falsters biskoppelige Embede. Det forekommer mig, at Den, som gjør det, derved sætter sig i et skævt Forhold til sin Kirke.« Midlertidigt kunde Bispeembedet jo besørges ved en Konstitution. —

I denne Forbindelse kunde der ogsaa være Grund til at anføre den for Monrad karakteristiske Udtalelse ved Afskeden med Menigheden i Nykjøbing 31/5 1854: »Han vilde bede Gud om, at naar engang Jorden dækkede ham, der da maatte kunne sættes paa hans Gravsten: »Han var tro sin Frelser og sit Fædreland«[1]«. Her ser man Religion og Politik i Personalunion hos D. G. Monrad.

Om Monrad under Koleraepidemien 1853 (p. 167) burde det have været nævnet, at han næsten daglig besøgte de kolerasyge paa Lasaretterne i Nykjøbing, og at han opmuntrede Sognepræsten til at tage sig af dem[2].

Lovlig kort omtales (p. 187—192) *Monrads Indsats paa Skolevæsenets Omraade*, hvorom Joakim Larsen skriver, at »siden Aarhundredets Begyndelse har ingen enkelt Mand direkte udrettet saa meget for Skolen og Lærerne som han«[3].

p. 191 hedder det, at Monrad allerede 1844 hævder, at Skolen skal ikke blot meddele en vis Masse af religiøse Kundskaber, den maa vække den religiøse Sans. Fortsættelsen lyder hos Monrad saaledes: »Den maa, idet den slipper Børnene, give dem Bibelen i Haanden og sørge for, at den ei for dem er en lukket Bog; den maa sætte dem i Stand til paa en virksom Maade at deltage i den protestantiske Gudstjeneste, altsaa til at følge et Foredrag, til at deltage i Kirkesangen«[4] — Ord, som der vel kunde være Grund til at anføre.

p. 189 hedder det, at Monrad »mere forstaaende end de

---

[1]) »Lolland-Falsters Stifts-Tidende«. 1854. Nr. 96. 3/6.

[2]) J. C. Freudendal: Biskop D. G. Monrad. 200 Smaatræk. 1890. S. 31.

[3]) D.B.L.[1] XI. 1897. S. 461. — [N. J. Fjord i] »Berlingske Tidende«. 2/12. 4/12 1865.

[4]) Om Skolevæsenets Ordning. 1844. S. 9.

biskoppelige Raadgivere, Martensen og Brammer«, fik indrettet en Eksamen for Lærerinder. Man undrer sig over, at en Seminarielærer som Disputatsens Forfatter ikke anfører Monrads Ord herom ved en anden Lejlighed[1]: »Vi kunne ikke andet end ansee det som et stort Fremskridt, at der i den senere Tid er aabnet Lærerinder Adgang til Ansættelse ved de offentlige Skoler saa vel paa Landet som i Kjøbstæderne. Det vil uden Tvivl virke heldbringende med Hensyn til Pigebørnenes Udvikling; thi en virkelig dannet Kvinde vil i Reglen langt lettere end en Mand være i Stand til at udøve en afgjørende Indflydelse paa deres Charakteer og Væsen, og det er dog Hovedformaalet for al Undervisning. Der er vigtige Forhold, hvorom hun vil være i Stand til at tale med større Fiinhed og Uforbeholdenhed, og hvad Omfanget af de Kundskaber angaaer, hvorom der her kan være Tale, da vise de afholdte Examiner, at Lærerinderne ikke staae tilbage for Lærerne.«

p. 253 hedder det: »Ved Taflet [i Flensborg 5. Februar 1864] stødte Monrad tilstedeværende Officerer ved at anstille nogle søgte Betragtninger over Ritmester Castenskjolds Navn.« Det forekommer mig, at denne korte Bemærkning enten burde udelades eller — hellere — forklares nærmere. Hvad Monrad sagde, var, at Castenskjold var et underligt Navn. Det lyder ikke godt: at kaste Skjoldet. Ritmester Castenskjold, der i 1849 havde udmærket sig i Slaget ved Kolding, havde ikke straks et Svar paa rede Haand; men en anden af Kongens Adjudanter kom ham til Hjælp og sagde: »Tillad mig, Deres Excellence, det er netop et godt Navn. Man kaster Skjoldet og kjæmper med Sværdet alene« — og saa havde Excellencen ikke mere at sige til den Ting[2].

p. 250—260 handler om *Monrads Stilling til General de Meza*. Jeg anser det for at være et oplagt Fejlgreb af Monrad, et Fejlgreb, som kaster en Skygge over hans moralske

[1]) Politiske Afhandlinger. I. 1869. S. 34.

[2]) Just Holten: I dansk og ægyptisk Statstjeneste. 1923. S. 141.

Karakter, at han gav efter for Krigsminister Lundbyes Krav om General de Meza's Afskedigelse — i Stedet for at lade Krigsministeren gaa og holde paa Generalen. 1) havde Generalen i sin Instruks af 24. Januar 1864 faaet det overladt selv at afgøre, hvor vidt Dannevirkestillingens Forsvar skulde føres, og det hed udtrykkelig, at »saa stor Interesse det end maa have at bevare Landet mod fremmed Vold og derved kun at vige tilbage efter en afgørende Kamp, saa er det dog under de forhaandenværende politiske Forhold af endnu større Betydning, at det kommende Foraar finder os i Besiddelse af en dygtig og slagfærdig Hær« (p. 250). 2) havde et Krigsraad under Generalens Ledelse næsten enstemmigt vedtaget at rømme Dannevirke for at undgaa Hærens Tilintetgørelse. 3) billigede Monrad personligt denne Beslutning[1]. 4) havde han lovet, at Regeringen vilde støtte Overkommandoen, ogsaa i Tilfælde af, at Dannevirkestillingen blev opgivet (p. 252). 5) har den senere militære Sagkundskab betegnet Tilbagetoget fra Dannevirke som en absolut Nødvendighed[2].

Jeg er derfor ganske enig med Monrads Sekretær, *Just Holten*, naar han skriver (S. 149—150): »Hvor vilde Monrad ikke have været stor, hvis han havde fastholdt sin Mening fra den foregaaende Dag og aabent havde forkyndt for Rigsdagen, for det danske Folk og for hele Verden, at General de Meza som den modige Mand, han var, havde handlet i Overensstemmelse med sin Instrux og resolut havde taget det Ansvar, som Instruxen paalagde ham.«

I Stedet derfor ræsonnerede Monrad saaledes: »Selv *hvis* han fandt, at Krigsministeren havde Uret, vilde Hensynet til Landets hele politiske Tilstand dog gøre det nødvendigt,

---

[1]) »De Mænd, hvem Dannevirkes Rømning skyldes, ville, skjønt den Gang haanede, blive krandsede af Historien«, skriver han i Redegørelsen. S. 63. 70. Jfr. Politiske Breve. Nr. 4. 1874. S. 64—65.

[2]) Oberst *N. P. Jensen*, Kaptajn *Rockstroh*, det danske Generalstabsværk og den tyske Generalfeltmarskal *Helmuth von Moltke* (se Kh. S. 6 R. V. S. 68. Anm.).

naar Krigsministeren har stillet sig paa den Fod, at enten han eller General Meza maa fratræde, nu at lade Generalen gaa. At lade Krigsministeren fratræde vilde han anse for en overordentlig stor politisk Fejl. Det, som det gælder om, er at ramme Fædrelandets Tarv. Det og Hans Majestæts Tjeneste er det eneste Hensyn, som det kommer an paa — Personerne er kun Biting. Det kommer her ikke an paa at vise Retfærdighed«[1].

Det er det samme Ræsonnement, som vi møder i det Nye Testamente hos en anden højtstaaende Gejstlig, nemlig i Ypperstepræsten Kajafas' Ord: »Det er gavnligt, at eet Menneske dør for Folket, og at ikke det hele Folk skal gaa til Grunde« (Joh. 11, 50). Monrads machiavellistiske Optræden ved denne Lejlighed viser, at det politiske Hensyn har *i dette Tilfælde* vejet mere for ham end det etiske — men Tilfældet kan formentlig ikke almindeliggøres.

p. 254 gengiver uden nogen kritisk Bemærkning Slutningen af Monrads Udkast til *Proklamationen til Hæren* efter Opgivelsen af Dannevirkestillingen, som en journalistisk Modstander[2] træffende betegner som »den ulykkelige Proklamationsabort«, medens Monrads nære Ven, Frederik Barfod indrømmer, at den »turde mulig høre til de allermindst heldige blandt alle hans Frembringelser«[3].

Om Monrads *Ophold paa Ny Zeeland* hedder det (p. 300), at han »foretog gejstlige Forretninger for de indfødte«. Her havde det været rimeligt at anføre Redegørelsens Forklaring (S. 244)[4]: »Jeg stod paa en venskabelig Fod til Maorierne og lagde mig efter deres Sprog. Vel kom jeg aldrig saa vidt, at jeg kunde tale det; men ved Hjælp af den paa

---

[1]) p. 258 paa Grundlag af Monrads Udtalelser i Statsraadet (Aage Friis: Statsraadets Forhandlinger om Danmarks Udenrigspolitik 1863—70). 1936. S. 72—89.

[2]) Godske Nielsen: Udvalgte Bladartikler. 1899. S. 34.

[3]) Lolland-Falsters Stifts-Tidende. 1864. 7/5. Nr. 105.

[4]) Jfr. Breve fra og til Chr. Winther. 1880. S. 136—137.

Maori-Sproget oversatte engelske Liturgi kunde jeg saavel døbe Børn som forrette Jordpaakastelse«.

p. 328—335 omtales Monrads »*Politiske Drømmerier*« (1870), der fremstiller de to Muligheder: fortvivlet Kamp til sidste Mand eller fuldstændig Afrustning. Med Rette afviser Nyholm Hauges Opfattelse, at »Drømmeriernes« Slutningsord »peger frem mod det positive Standpunkt, Monrad senere indtog overfor Danmarks Forsvar« (S. 154). Derimod gaar han ikke ind paa den mærkelige Slutningsbemærkning i det ellers saa haabløse Skrift: »Mit Haab er større end min Frygt« (S. 63). Hvad er det for et Haab, Monrad har bevaret selv i denne Depressionsperiode? Sammenhængen viser, at Haabet hverken gaar ud paa, at et Forsvar til det yderste vil kunne sejrrigt gennemføres overfor en Stormagt, eller paa, at en Afrustning vil yde Sikkerhed mod at blive angrebet, men gaar ud paa, at Folket, selv om det skulde blive besejret og erobret, dog vil kunne bevare sin Nationalitet og maaske i en fjern Fremtid, under andre historiske Forhold, atter faa sin Frihed tilbage[1].

Afgjort utilstrækkelig er Omtalen (p. 362) af Monrads Pjece »*Om Slaget ved Katekismen*« (1874). Der nævnes ikke engang, hvad det er for et »Slag«, Skriftet handler om, nemlig Striden om Pastor P. A. Fengers grundtvigianiserende Udgave af Luthers lille Katekismus[2]. Nyholm nøjes med en Henvisning til Hauge S. 262. Der burde i ethvert Tilfælde ogsaa have været henvist til »Kirkehist. Samlinger«, 6. R. V, S. 119—121, der paa flere Punkter korrigerer og supplerer Hauges Fremstilling, bl. a. ved at fremhæve Pjecens Vidnesbyrd om Monrads Halvgrundtvigianisme[3].

---

[1]) Bergmann S. 75—77.

[2]) Om de forskellige Indlæg i denne Strid se Theol. Tidsskrift. 1874. S. 182—189.

[3]) Monrads unægtelig noget diplomatiske Skrift gav Anledning til, at Biskop Brammer i et Brev af 24/1 1874 til Biskop Engelstoft udtalte den skarpe Dom om Monrad: »Han er som alle Politikere beregnende, men selv — som Menneske — uberegnelig« (Kh. S. 6. R. V. S. 227—228).

Som et sidste Eksempel paa en alt for kort og derfor uforstaaelig Formulering (som ikke retfærdiggøres ved en Henvisning til Hauge S. 239 f.) nævner jeg p. 457: »Askovsagen viser, at det var Opløsningen af de bestaaende lovmæssige Rammer, han kæmpede imod«. Der vil sikkert være mange Læsere, som ikke ved, hvad »*Askovsagen*« er. Det er ikke en Sag vedrørende Undervisningen paa Askov Højskole; heller ikke drejer det sig om de saakaldte »Askovadresser« fra 1881 med deres »kirkelige Frihedskrav«[1]; men »Sagen« er Vilhelm Birkedals og 12 andre grundtvigske Præsters Ordination paa Askov Højskole 1874 af Cornelius Appel til Frimenighedspræst[2], hvorom Biskop Monrad i en Erklæring til Ministeriet udtalte, at en saadan Lovovertrædelse ikke burde gaa upaatalt hen.

Medens Fremstillingen — som paavist — paa flere Punkter er saa knap, at den trænger til et forklarende Supplement, er den paa andre Punkter *unødvendig bred*. Saaledes kunde der efter mit Skøn godt være udeladt en Del af Redegørelsen for den politiske Udvikling i 1850erne. Derved vilde der være indvundet Plads til andet Stof, som vel ikke kan siges at være ubetinget nødvendigt, men som man dog gerne havde set medtaget. Herved tænker jeg ikke paa det rige Stof fra Monrads Prædikener og opbyggelige Skrifter, som Nyholm aabenbart med Forsæt har behandlet saa kort som muligt (se ovenfor S. 319). Men jeg tænker paa forskellige, af Nyholm ikke-anførte Udtalelser fra Monrads politiske Skrifter, som er *karakteristiske* for hans Tankegang eller for hans Fremstillingsform.

Ved Omtalen af »*Flyvende politiske Blade*«. Nr. 1—2. 1839—40 (p. 52—54), burde det have været nævnet, at Monrad

[1]) L. Koch: Fra Grundtvigianismens og Den Indre Missions Tid 1848—1898. 1898. S. 191—192. A. Nørgaard: Grundtvigianismen. II. 1936. S. 42—44.

[2]) Nørgaard II. S. 44—45. L. Schrøder og L. Helveg: Om Cornelius Appels Ordination. 1874.

her udtaler sig imod Censuren (Nr. 1. S. 12—18) og for Skandinavismen[1]. Allerede ved denne Begyndelse af sit Forfatterskab afslører Monrad ikke blot — som Nyholm siger (p. 52), »et eget vulkansk Temperament«, men ogsaa en fremragende *Stilkunst*, hvor *Patos* skifter med *Ironi*. Som Eksempel[2] anfører jeg fra disse »Flyvende politiske Blade« to Udtalelser om Kongemagten: »Med Folket formaaer Kongen Meget og uden det Intet« (Nr. 1. S. 15) — og: »Om endskjøndt den umaadelige Magt og det uhyre Ansvar maae give Majestæten en for simple Dødelige ukjendt moralsk Styrke, saa er det dog ikke usandsynligt, at heller ikke Kongen er aldeles fri for menneskelige Svagheder« (Nr. 2. S. 8—9).

Ikke mindre udfordrende for Datidens Censur var Monrads Udtalelse om Rusland: »Historien lærer os, at *Rusland* undertiden ikke har vidst at holde Maade i sin Kjærlighed til sine Naboer, undertiden ikke har følt sig tilfredsstillet tilfulde, før det har forenet og aldeles sammensmeltet dem med sig. Desforuden er det civiliserede Europa og altsaa ogsaa Danmark gjennemtrængt af en højst besynderlig og uforklarlig Følelse, som giør, at man ved Ruslands Navn kommer til at tænke paa de blide Barndomsdage, i hvilke man var underkastet Huustugten og sammes legemlige Revselser. Det vilde af denne Grund neppe blive folkeligt, hvis Regjeringen sluttede sig consequent og nøie til Rusland, og der vilde maaske være dem, som kunde frygte for, at man ikke vilde sikkre Rigets Selvstændighed, hvis man udsatte det for Ruslands overvættes Kjærlighed« (Nr. 2. S. 19—20).

Disse endnu aktuelle Ord skrev Monrad i 1840. Man vid-

---

[1]) »Hvis Danmark ved en constitutionel Udvikling gjorde det muligt at skabe en scandinavisk Treenhed, saa vilde Norden snart kunne staae kjæk, ene, stolende kun paa sig selv, og hvis den vendte sig mod Vesten, da var det kun for at række Haanden til Bundsforvandte og ei for at knæle for Beskyttere« (Nr. 2. S. 21).

[2]) Jfr. Bergmann S. 30—35.

ste, hvor følsomt det store Rusland dengang var for Omtalen i de smaa Landes Presse, og Hof- og Stadsretten dømte da ogsaa, at Monrad ved sine »usømmelige Udtalelser« om Rusland og om hjemlige Regeringsforanstaltninger har vist en »uforsvarlig Tilsidesættelse af pligtskyldig Opmærksomhed«, som Retten mente at maatte taksere til en Mulkt paa 20 Rbd. og 1 Aars Censur[1].

I Referatet (p. 65—67) af Artiklen om Forordningen af 1741 om gudelige Forsamlinger i »*Flyvende politiske Blade*«, *Nr. 3*, 1842 savner jeg Monrads Fremhævelse af det besynderlige i, at man »berøver de Forsamlinger, der have fælles Opbyggelse til Formaal, en Frihed, der af Lovgivningen er indrømmet alle andre Forsamlinger, hvadenten de afholdes for at svire eller spille eller dandse. Naar en Mængde Mennesker, der er forsamlet efter Solens Nedgang, læser sammen i Bibelen, da er Forsamlingen ulovlig; men kaste de Bibelen under Bordet og tage Flasken frem, da er Forsamlingen lovlig; hvis en af dem læser en Prædiken af Luthers Huuspostil, medens de Andre høre til, da er Forsamlingen ulovlig; men give de sig til at føre gjækkelig Snak eller synge en letfærdig Vise, da bliver Forsamlingen lovlig« (Nr. 3. S. 67).

Ogsaa i Monrads religiøse Skrifter kan man møde denne ironisk-patetiske Stil. Saaledes skriver han om det at kalde Jesus for vor Herre[2]:

»Du vil maaske indvende, at du ei vil kalde noget Menneske, men kun Fornuften for din Herre, at Guds Villie aabenbarer sig i Fornuften, og at derfor Fornuften skal være Menneskets Herre. Du staaer meget høit, jeg indrømmer det; du er en klar, vidtskuende Aand, du er en skarpsindig Tænker. Men naar jeg har indrømmet dig dette, saa haaber jeg dog, at du ogsaa vil indrømme mig, at hvor udmærket du endogsaa er, saa er du dog kun et Menneske ... Fornuf-

[1]) p. 54—55. Harald Jørgensen: Trykkefrihedsspørgsmaalet i Danmark 1799—1848. 1944. S. 366—367.

[2]) Monrad: Tro, Daab, Gjerning, Tilgivelse. 1879. S. 43—44 (= Den femte Bøn og dens Liv i Kirken indtil Luther. 1883. S. 34).

ten skal være vor Herre; ja, men det enkelte Menneskes Fornuft er saa indskrænket og begrændset, forvildes let, naar den vil gaa sine egne Veie, og bøier sig under de kjødelige Lysters, Lidenskabers, Hovmodens Indskydelser. Derfor skal ikke din eller min Fornuft være vor Herre, men Menneskeslægtens Fornuft, saaledes som den har aabenbaret sig i sin reneste, skjønneste, herligste Skikkelse, som den har aabenbaret sig i Menneskenes Søn, Jesus Kristus.«

I Referatet (p. 67—71) af »*Flyvende politiske Blade*«, *Nr. 4*, 1842 savnes den for Monrad karakteristiske Udtalelse (S. 19): »En Kirke, der mangler Modsætninger, kommer let til at ligne et stillestaaende Vand; en Dorskheds og Ligegyldigheds Aand indsniger sig let hos Menigheden og Menighedens Lærere.«

p. 73—81 har Nyholm fremdraget et Par interessante Artikler af Monrad i »Dansk Folkeblad«, 1843 (Nr. 41. 44) imod *J. L. Heiberg*. Det nævnes ikke, at Heiberg har fremsat sine Tanker i »Intelligensblade«. Nr. 39—40. Paa Heibergs Hib til »den moderne Tids mange vrantne og ærgerlige Liberale« svarer Monrad med nogle Ord, som bør indføjes p. 80 L. 4 f. n.: »Man bør vel vogte sig for ei at forvexle Vrantenhed med Sorg og Ærgerlighed med Bekymring, man bør ei forglemme, at det kun er overfladisk Letsind og dyrisk Sløvhed, der lukker Hjertet, naar Fædrelandets Sorger og Bekymringer kommer og banker paa. Og er det ei saa, at der i vort Fædreland ere Sorger og Bekymringer, der ei ere avlede af en sygelig Higen efter at være misfornøiet, men som kun den kan undgaae at see, der lukker Øinene, for i Privatlivets Glæder og Sorger at glemme, at han er Borger.«

Lovlig kort hedder det (p. 364) i Referatet af »*Politiske Breve*«, *Nr. 1—4*, 1874: »Endelig bør Regeringen ikke taale en systematisk Opposition af sine Embedsmænd«. Monrads Ord om dette vigtige Spørgsmaal lyder saaledes (S. 41): »Under fredelige Forhold er det ønskeligt, at Regjeringen lader Embedsmændene have stor Frihed i deres Yttringer

og hele Optræden. Men naar Krig er erklæret, naar ikke Gjennemførelsen af en eller anden Foranstaltning, men Ministeriets Fald er Formaalet for Oppositionens Bestræbelser, saa bliver Forholdet et helt andet. En systematisk Opposition bør Ministeriet ikke taale af nogen Embeds- eller Bestillingsmand, paa hvis Fjernelse det kan øve Indflydelse.« — Denne Udtalelse er overraskende hos en Mand, der selv 20 Aar tidligere var blevet afskediget fra sit Bispeembede paa Grund af en politisk Opposition, der vel kan betegnes som »systematisk«, for saa vidt som den gik ud paa at fælde Ministeriet Ørsted. For Resten tager Monrad ogsaa i »Redegørelsen« Afstand fra sin tidligere Opposition mod Ministeriet Ørsted (p. 410. 423).

I Referatet (p. 383—384) af »*Politiske Breve*«, *Nr. 5—7*, 1876 savner jeg følgende vise Ord (S. 66): »I de menneskelige Meninger er det Sande og det Falske ofte blandet saa besynderlig sammen. Det Falske vinder sin Styrke ved at knytte sig til det Sande. Naar man vil bekjæmpe en Modstander, bør man altid stræbe at anerkjende det Sande i Overbevisningen, hvorom det Falske har slynget sig. Ved saadan Anerkjendelse slaar man Kaarden ud af hans Haand.«

p. 389 nævner, at Monrad i »*Politiske Breve*«, *Nr. 9—13*, 1877 tager Afstand fra »Pædagogikens nymodens Lære, at Lysten driver Værket.« Hans Ord lyder saaledes: »Nei, Værket skal drives ikke af Lysten, men af Pligtfølelsen. Vil Lysten være Pligtfølelsens Tjenerinde, er det selvfølgelig saa meget des bedre. En forkjælet, blødagtig, egenkjærlig Slægt vil voxe op, hvis Lysten skal have Herredømmet.« Her — ligesom i den tidligere omtalte Polemik mod J. L. Heiberg — mærker man Modsætningen mellem den æstetiske og den etiske Livsbetragtning.

Om de »Politiske Breve« som Helhed gælder *Vedels* træffende Dom (1905. S. 399): »De »Politiske Breve« stod ikke tilbage for deres Forgængere[1] i Tankens Skarphed og Klar-

[1]) »Flyvende politiske Blade« og »Politiske Afhandlinger«.

hed og i Udtrykkets Præcision, men overgaar dem ved den overlegne Ro og det livlige og naturlige Sprog, der er saa forskellig fra den Lidenskab og den noget tunge Fremstilling, der karakteriserede hans tidligere politiske Artikler.«

Disse »Politiske Breve« slutter med Nr. 14—18: »*Liberalismens Gjenmæle til Biskop Martensens sociale Etik*«, 1878. I Referatet af dette Skrift (p. 394—400) savner jeg bl. a. Monrads Udtalelser om *Jødespørgsmaalet:* »Jeg tilstaar, at jeg ikke vilde kunne bære det over mit Hjerte at berøve Jøderne deres politiske Rettigheder, thi høre vi end til forskjellige *religiøse* Samfund, saa ere vi dog Medlemmer af det samme *borgerlige* Samfund, vi ere Medborgere, have samme Fædreland« (S. 65). »I Retfærdighedens Navn fordre vi, at man ikke bruger en forskjellig Maalestok i Bedømmelsen af Jøder og Kristne.« »Det er en i hele den civiliserede Verden anerkjendt Grundsætning, at Fødsel i et Land giver Indfødsret, og med Indfødsretten de borgerlige Rettigheder. Vilde det være rigtigt ene for Jødernes Skyld at gjøre Brud paa denne Grundsætning?« (S. 157—158). Saaledes taler den liberale Politiker, D. G. Monrad, og den kristne Biskop tilføjer: »Naar jeg taler om den jødiske Nationalitet, da hverken kan eller vil jeg glemme, at min Frelser fødtes i Jødeland, fødtes af en jødisk Kvinde« (S. 161).

Disse Ord, der var særlig aktuelle under Tyskernes Besættelse, blev fremdraget i Oppositionen ved Hauges Disputats i Foraaret 1944 og i Afhandlingen i »Kirkehistoriske Samlinger« 1945, S. 113—114. Da Antisemitismens onde Gift endnu er virksom, og Ordene stadig er aktuelle, gentages de her.

De fremførte Indvendinger og supplerende Bemærkninger skal ikke svække, hvad der tidligere er udtalt om det i høj Grad fortjenstfulde ved Nyholms Disputats. Jeg kan derfor slutte med at udtrykke min Glæde, baade over, at Monrad er faldet i Hænderne paa en saa kyndig, forstandig og fordomsfri Forsker, som har rejst ham et værdigt Min-

desmærke, og over, at det er lykkedes Forfatteren gennem et mangeaarigt, flittigt Arbejde — Side om Side med sin pædagogiske Virksomhed — at faa afsluttet dette meget krævende Værk.

Men ogsaa efter dette dygtige Arbejde er der fremdeles Brug for *en alsidig, omfattende, dokumenteret Biografi af Monrad.* Meget af det, som er behandlet indgaaende i de 3 Disputatser vil en saadan Biografi kunne omtale meget kortere. Derimod vil den have den særlige Opgave at give Monradbiografien den fornødne *historiske Baggrund* ved at redegøre for de Strømninger her hjemme og i Udlandet, som — positivt eller negativt — har faaet Betydning for Monrad. En Sammenligning mellem Monrad og de andre hjemlige Førere for den nationalliberale Bevægelse, deres Ideer og Personligheder, vilde være af stor Interesse, og det samme gælder Sammenligningen mellem Monrads Forkyndelse og Mynsters og Martensens, Kierkegaards og Grundtvigs, P. A. Fengers og Peter Rørdams[1].

Forfatteren af en saadan, bredt anlagt Biografi, vil kunne lære meget mange Steder, intetsteds dog mere end af Dr. *Nyholms* værdifulde Disputats om Religion og Politik hos D. G. Monrad.

TILLÆG

Efter at foranstaaende Afhandling var sat, har Monradlitteraturen faaet en værdifuld Forøgelse ved *P. Stavnstrups* »D. G. Monrad«. Kbh. 1948. 402 S. — Undertitlen lyder: »Politiker og Gejstlig«, og den politiske Side af Monrads Virksomhed behandles mest indgaaende, som man da ogsaa maatte vente af en politisk Skribent som Stavnstrup[2]; men ogsaa Monrads religiøse Personlighed og kirkelige Virksomhed omtales kyndigt og forstaaende. Forf. er i det hele vel hjemme i Monrads Skrifter og Bladartikler,

[1]) De to sidste medtages, fordi Monrad stod i nær personlig Forbindelse med dem.

[2]) Hans Jensen i D. B. L.[2] XXII. 1942. S. 432—433.

ligesom i hans samtidiges Breve og Dagbøger[1] og i Litteraturen om Monrad, hvor Nyholms Disputats flere Gange anføres med Tilslutning. I øvrigt er Stavnstrups Bog uden specielle Henvisninger og uden Navneregister. Den er aabenbart anlagt paa den vide Kreds af almendannede, historisk-biografisk interesserede Læsere, og da den er velskrevet[2] og gennemgaaende velunderbygget, fortjener den ogsaa en god Modtagelse.

Den sammenfattende Skildring af Monrads Personlighed fremhæver med Rette ikke blot hans »rige Evner og rene, storslaaede Karakter«, men ogsaa »det spaltede i hans Natur«, »hans skiftende Stemninger og hans politisk eksperimenterende Væsen, der dækker over en indre Mangel paa Stabilitet« (S. 394—395). Men »midt i alle hans døgnpolitisk skiftende Standpunkter gaar der en fast og klar Hovedlinie: *politisk* er det de borgerlige Frihedsrettigheder, han konsekvent forfægter, *religiøst* er det de Enkeltes Lighed for Gud, Menneskets frie Vilje, Gudsbilledets Afglans i Sjælen, han, atter og atter indskærpende det ansvarsfulde Valg mellem Frelse og Fortabelse, forkynder« (S. 398). Dette er ubetinget rigtigt. Derefter fortsættes: »Nogen indre Aarsagssammenhæng mellem hans politiske og religiøse Syn har der næppe været. Den politiske Liberalisme laa i Tiden, og Monrad var sikkert blevet Liberalist, selv om han ikke havde været Kristen. Men for ham selv har dette Sammentræf betydet en vis Harmoni, en Ro og Fasthed i Livsanskuelsens store Linier« (S. 398—399). Dette forekommer mig ikke at være helt fyldestgørende. Naturligvis er det rigtigt, at den politiske Liberalisme laa

[1]) Ogsaa utrykte Dagbøger som J. C. H. Fischers (S. 106. 120. 126—127) og P. E. Linds (S. 36. 49. 55—56).

[2]) En enkelt Gang er Fremstillingen lidt flot, som naar en Udtalelse af Fru Heiberg i et Brev til Krieger 1864 betegnes som »dette gammeltestamentlige, fra Madam Pätges' Værtshus paavirkede Anathema« (S. 198—199). I Virkeligheden er de Ord, der anføres af Fru Heiberg, aldeles ikke »et gammeltestamentligt Anathema«, og det er ganske urimeligt i denne Sammenhæng at fremmane »Madam Pätges' Værtshus«.

i Tiden, og det er vel sandsynligt, at Monrad var »blevet Liberalist, selv om han ikke havde været Kristen«. Men der er mellem Monrads religiøse Optimisme og hans politiske Liberalisme en Forbindelse, der formentlig ikke blot er et »Sammentræf« eller en Parallelisme, men en Aarsagssammenhæng[1]. S. 283 hedder det ogsaa med Rette, at »Tilgivelsens Imperativ blev ikke blot Ledemotivet i hans rige kristelige Forkyndelse, men i videre Forstand ogsaa Bindeleddet mellem hans politiske og religiøse Virksomhed«. Om hans Forkyndelse læser man den træffende Dom: »Hvad enten han nu tager de lettere Virkemidler i Brug, eller han tiltaler sin Menighed i den gribende Patos, der var ham egen, hvad enten han saa at sige driller eller formaner Synden ud af Sindene, føler man bag hans Ord en Varme og Inderlighed, en Overbevisningens Vælde, der faar Stilen til at skælve og ligesom truer med at sprænge den. I al dens Maadehold og dens bundne Varme er hans Prædiken et flammende Baal« (S. 317).

Denne dygtige og smagfulde Biografi fortjener stor Udbredelse. Med Henblik paa en ny Udgave noterer jeg følgende Smaafejl. Bønnen: »Fri os fra det onde!« er ikke den sjette Bøn i Fadervor (S. 282), men den syvende. Monrads Salmebogsforslag (1854) medtog ikke kun een af Grundtvigs Salmer (S. 313), men 14 (Hauge S. 99—101). Monrads Skrift »Et Bidrag til den apostolske Trosbekendelses Historie« udkom ikke et Par Aar før Monrads Død (S. 350), men 1886, altsaa kun eet Aar før. S. 355 hedder det, at Monrad 1869 anmeldte »Martensens Prædikensamling«. Dette Udtryk er upræcist, da der i alt foreligger 14 trykte Samlinger af Martensens Prædikener og Taler[2]. Det drejer sig om Samlingen »Prædikener, holdte i Aarene 1864 til 1869«. S. 133 hedder det, at Monrad mente, at »Skolens Opgave var at bibringe Ungdommen et solidt Fond af

[1]) Se ovenfor i denne Afhandling S. 325—326.

[2]) Mindre Skrifter og Taler af Biskop Martensen. Udg. af Julius Martensen. 1885. S. 13—16.

Kundskaber«, og at han »ikke forlangte noget religiøst Tilsnit af Undervisningen«. Men allerede i 1844 — altsaa førend han blev Præst — skrev han, at Skolen ikke blot skal meddele religiøse Kundskaber, men ogsaa »vække den religiøse Sans«; den skal gøre Børnene kendt med Bibelen og sætte dem i Stand til at deltage i Gudstjenesten og Kirkesangen[1]. Min vigtigste Indvending mod Enkeltheder i Bogen gælder Omtalen af Monrads »Stokhøjkirkelighed paa det religiøse Omraade« (S. 133). I Virkeligheden var Monrads religiøse og kirkelige Standpunkt ikke højkirkeligt, endnu mindre »stokhøjkirkeligt«, men bredkirkeligt[2]. Han var da ogsaa for vidhjertet til at gøre den ortodokse Dogmatik, han selv hyldede, til Salighedsbetingelse for andre[3].

Foruden Stavnstrups Biografi er der i 1948 udkommet tre større, historiske Værker, som i en videre Sammenhæng behandler forskellige Sider af Monrads Virksomhed. Hans Arbejde for Religionsfrihed og for en Kirkeforfatning omtales i *H. J. H. Glædemarks* Disputats[4], og hans Stilling til Spørgsmaalet om Folketingsparlamentarisme og provisoriske Finanslove i *Jens Himmelstrups* Disputats[5]. Endelig har *Erik Møller*[6] paa den fornødne historiske Baggrund omtalt Monrads allerede af *Aage Friis*[7] fremdragne, dristige, til Højforræderi grænsende Forslag, at Danmark for at opnaa svensk Hjælp i den 1863 truende Krig med Tysk-

[1]) Se ovenfor S. 333.

[2]) Bergmann S. 121—124. Jfr. ogsaa Stavnstrup S. 93—94. 311—312.

[3]) Bergmann S. 86—87.

[4]) Kirkeforfatnings-Spørgsmaalet i Danmark indtil 1874. Se Registret under Monrad, især S. 139—154. 205—208. 245—246. 394—398. 403—425. 481—490. 495—502. 505—507. 511—512. 516—519.

[5]) Den provisoriske Lovgivning i Danmark. S. 47—48. 82. 106—111. 118—121. 128. 130—131.

[6]) Skandinavisk Stræben og svensk Politik omkring 1860. Se Registret under Monrad, især S. 237—244. 353—355. 360—361. 381—389. 391—399. 403—404.

[7]) Historisk Tidsskrift. 10. R. III. 1934—36. S. 583—642: Skandinavismens Kulmination.

land skulde træde ind i en skandinavisk Forbundsstat med fælles Udenrigspolitik og Forsvarsvæsen.

Men den betydningsfulde og vanskelige Opgave, som der ovenfor (S. 344) blev peget paa: en Sammenligning mellem Monrad og de andre Førere for den nationalliberale Bevægelse, og mellem Monrads Forkyndelse og Mynsters og Martensens, Kierkegaards og Grundtvigs, P. A. Fengers og Peter Rørdams — venter endnu paa sin Løsning.